

УДК 908+394+930.25(477.52)

Л.А. Іванченко

**СЕЛО ДУБОВИЧІ В ЗАПИСАХ І ПРАЦЯХ
ПЕЛАГЕЇ ЛИТВИНОВОЇ-БАРТОШ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ІНСТИТУТУ
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М.Т. РИЛЬСЬКОГО)**

Багатогранна діяльність Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош (1833–1904) на сьогодні, на жаль, не відома широкому загалу і потребує ретельного вивчення. Творчий спадок дослідниці складають окремі видання та публікації в тогочасній періодиці за напрямками: етнографія, фольклористика, статистика. Великий масив ще неопрацьованого матеріалу з фамільного архіву родини Литвинової зберігається в архіві інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України. Серед мемуарів та нотаток приватного характеру, які належали родині Бартошів, Литвинових, наприклад, є чернетки повноцінних видань, замальовки до публікацій в журналах, альбоми і щоденники, блокноти з ведення домашнього господарства і т. п. Серед таких було знайдено документи, які розкривають зв'язок родини Бартошів, Литвинових з селом Дубовичі. Представлені краєзнавчі розвідки висвітлюються вперше.

Ключові слова: П.Я. Литвинова, Бартош, Кочубей, Туманські, Землянка, Дубовичі.

Про життєвий шлях та діяльність української етнографині кінця ХІХ – почату ХХ ст. написано зо два десятки праць. У радянську епоху інтерес до цієї дослідниці штучно замочувався, її значимість та роль у збереженні української народної культури була знівельована, хоча багатогранна особистість Пелагеї (Поліни) Яківни Литвинової (Бартош) (1833–1904), її творчий доробок заслуговують на ретельне вивчення, адже містять інформаційний масив з різних напрямків: етнографії, фольклористики, народних звичаїв та побуту, статистики тощо.

У 1910 р. професор М.Ф. Сумцов подає короткі відомості про три твори П.Я. Литвинової [14, с. 123]. У 1928 р. побачила світ розвідка Івги Спаської, де розлого висвітлено біографію дослідниці [3, с. 168–199]. У той же час сказали своє слово М. Василенко [3, с. 200–203], О. Малинка [3, с. 204–206]. Через певні ідеологічні чи якісь інші мотиви лише після півстоліття оприлюднюються розвідки В. Терлецького (1978) [15, с. 99–102], П. Ткачук (1979) [16, с. 21], В. Борисенко (1989, 2004) [1], Є. Шудрі (1999, 2003) [20], Н. Зайцевої (2002, 2008) [4], Н. Руденко (2005) [13], Н. Яковчук (2013) [21], Т. Містостова (2018) [9], С. П'ятаченка (2019) [12]. В зазначених публікаціях показано життєвий шлях, етнографічна діяльність Литвинової, її внесок у історико-краєзнавчий рух, статистична діяльність; розглядається аналіз фольклорних робіт, публіцистичних творів.

У даній розвідці через призму локального краєзнавства робиться спроба висвітлити зв'язок не лише експедиційного руху Пелагеї Яківни в межах території проживання, а й розкрити родинно-побутові стосунки.

За 5 км від с. Землянки Глухівського повіту Чернігівської губернії – останнього місця проживання, місця поховання Пелагеї Яківни – розташовано с. Дубовичі. До с. Полошки (Богданове), куди вийшла заміж Поліна Бар-

тош, відстань складає близько 20 км. Безумовно, що ця місцевість входила до дослідницького простору П.Я. Литвинової. Про те, що, відвідуючи друзів у зазначених населених пунктах, вона вела записи про тамтешній побут, звичаї, народні прикмети – теж немає сумнівів, тим паче після опрацювання частки архівних документів у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі ІМФЕ). Аналіз добірки документів також вказує на родинно-побутові стосунки. Акцент на слові «частка» зроблений не випадково – масив матеріалу потребує ретельного дослідження.

Народилась Пелагея Яківна у 1833 р. на хуторі Терєбень Глухівського повіту в родині дрібного землевласника дворянина Якова Яковича Бартоша (1790–1848) та Єлизавети Федорівни Туманської (1801–1847) [11, с. 72]. У 1837 р. у сім'ї знайшлась ще одна дівчинка. Батьки дали донькам шляхетне виховання, сприяли отриманню освіти. У родині панувала злагода і любов, побутував живий інтерес до літератури, мистецтва. Яків Якович напам'ять знав «Енеїду» Котляревського. Єлизавета Федорівна захоплювалась театром. Тому в домі часто ставили «Наталку-Полтавку», «Москаль-чарівник» та інші спектаклі, організовувались літературні вечори.

Пелагея та її сестра Марія рано осиротіли. Опікунами дівчат стала родина Лихошерстових – двоюрідної батькової сестри Антоніни Луківни, яка вийшла заміж за Івана Васильовича. Мешкали вони в с. Сваркове Глухівського повіту. Туди, після закінчення Єлизаветинського Московського інституту, повернулись дівчата (незважаючи на різницю у віці, сестри навчались в одному класі, про що згадує Пелагея: «...на вступному іспиті я пильно придивлялась до мапи і вчитель географії не повірив, що я короткозора; ... не дивлячись на різницю у віці, нас прийняли до одного класу ... було сумно, бо доводилось вчитися те, що давно уже знаєш» [3, с. 175].

Родина Бартошів мала маєтки в с. Землянці, які згодом успадкували дівчата. Епістолярний масив і документи з цього питання зберігаються в архіві ІМФЕ. У фонді «Фамільні документи та герольдія Бартошів, родичів П.Я. Литвинової і копії наказів», зокрема, привертає увагу лист, датований 1849 р., в якому вказано, що земельні ділянки Бартошів були і в селі Дубовичі: «Получено 5 февраля 1849 г. Вследствии письма Опекуна над малолетними г-на Бартоша, Ивана Васильевича Лихошерста от 4 го числа сего месяца полученного Дубовичская Экономика наследников Кочубей извещает, что за учиненный крестьянами сей экономии вчинен поруб, платитъ Экономика не в состоянши, и что пойманных воров предоставляет отослатъ в земский суд к сужденю. Конторщик Паценко. 4 февраля 1849 г.» [5, арк. 114]. Подальша доля виплати збитків, завданих внаслідок вирубки лісових насаджень на ділянках, які належали родині Бартошів, допоки невідома і потребує досліджень не лише в фамільних архівах Литвинової, Бартошів чи Туманських. З огляду на вище викладене, для опису родинних зв'язків у нашій публікації будемо пода-

вати короткі біографічні довідки.

Окрім географічного розташування, ще однією генеалогічною ниткою, що зв'язує Пелагею Яківну з селом Дубовичі, є родина Кочубеїв, яка там проживала. Олена Василівна Туманська (1782–1836) [11, с. 65] – дружина Василя Васильовича Кочубея (1750–1800) – доводилась двоюрідною тіткою матері Пелагеї – Єлизавети Федорівни Бартош (Туманської).

В одній зі своїх праць П.Я. Литвинова подає біографічні відомості про дідуся (материного батька) Федора Йосиповича Туманського (1757–1810) – історика, член-кореспондента Російської академії наук. Він – письменник, перекладач, видавець, громадський діяч, ще в студентські роки писав вірші, займався літературною діяльністю. У свій час, коли мешкав у Петербурзі, був ініціатором літературного щотижневика «Зеркало света», журналу «Лекарство от скуки и забот», числених праць, серед яких «Чтение для прекрасного пола» (1788) та багатьох інших. Найбільш відомими є його монументальні твори історичного спрямування – багатотомник «Собрание разных записок и сочинений, служащих к доставлению полного сведения о жизни и деяниях государя императора Петра Великого» [2]. Пелагея Яківна захоплювалась талантом дідуся. Коли йдеться про наслідування і хист, виражені в творчості онуки, своє слово мають сказати психогенетики.

У мемуарах П.Я. Литвинової знаходимо детальний опис її весілля та раннього подружнього життя [6]. Як уже зазначалось, після закінчення Єлизаветинського інституту в Москві, за наполяганнями опікунів, Пелагея Бартош із сестрою змушені були повернутись додому. Антоніна Луківна не турбувалась про подальше навчання чи соціалізацію хрещениць, бо «мала пристрасть сватати й улаштувати весілля серед провінційальної молоді» [3, с. 177]. Для 20-літньої Поліньки кандидата побачила в особі ротмістра, 37-річного заможного дворянина Петра Олексійовича Литвинова. Весілля відбулося 10 червня 1853 р. Зважаючи на факт сирітства, зі сторони нареченої були лічені гості: «на подію приїхали лише Микола Михайлович Карпека, Михайло Васильович Туманський, Федір Дмитрович Красовський і Василь Васильович Кочубей з Дубович» [6, с. 6] (за аналізом джерел, троюрідний материн брат, отже, троюрідний дядько).

Зв'язок Бартошів і Кочубеїв прослідковувала Ївга Спаська. В її праці зазначається, що «Л. та К. Кочубей оплачували за навчання сестер Бартош в інституті. А для Пелагеї ще й наймали кращих московських учителів з музики, адже вона виявила в цьому неабиякі здібності» [3, с. 174]. Зважаючи на скорочення в нотатках, почасти нечіткість написання літер, наразі не вдалося виявити, хто саме ці Кочубеї.

У мемуарах Пелагеї також міститься повідомлення, що в 1854 р. у подружжя Литвинових народилась донька Віра. За хрещених батьків для первістка хотіли взяти Туманського та Єл. Маюрову (Кочубей) (1793–1863) [10, с. 543] (материну троюрідну сестру, яка влаштувала дівчат на

навчання в Єлизаветинський інститут в Москві) [3, с. 175]. Та через родинні непорозуміння вибір зупинився на іншій парі кумів [6, арк. 9 об.].

У шлюбі Пелагея Яківна народила десятеро дітей – семеро синів і три доньки. Стосунки з чоловіком склалися не кращим чином. Незважаючи на сімейні чвари, відверту неприязнь чоловікових родичів, Пелагея, за прикладом своєї сім'ї, приділила найбільшу увагу вихованню дітей, сприяла їхньому навчанню. Це давалось нелегко, адже освіту діти здобували без фінансової підтримки батька. Окрім цього, П.О. Литвинов також не підтримував поглядів Пелагеї Яківни, її захоплення і діяльність. За спогадами доньки Анастасії, «ставивсь завсіди скептично до всіх її захоплень – спочатку до праці в школі, потім до емансипації жінок, потім до сільського господарства» [3, с. 180]. У записниках і блокнотах Литвинової є численні помітки економічного характеру. Фінансові записи дрібних витрат вказують на сутужне становище багатодітної дослідниці.

Повертаючись до згадок про Дубовичі в документах з фамільного архіву Литвинової-Бартош, є нагода оприлюднити ще один – угоду про короткочасні роботи: «Условие. 1887 г. 10 апреля козак села Дубовичь Мартин Юрченко и крестьянин Никита Фесенко договорились на раскопку одной десятины выруб в урочище по Поляне в дачах села Землянки со своею уборкою всей десятины, в мою пользу дров и харчей. ... Что надо буде, то при раскорчевке должны будут и выпилить. За работу десятины плата шестьдесят рублей таким образом: по выкорчевке полдесятины – тридцать рублей, оставшееся деньги – по окончании работы. Если полдесятины будут дурно раскорчеваны, то я им работу могу прекратить. Дано 50 коп. и записка к Митрофану Черноусу по 3 р.» [7, арк. 152].

Фінансова скрута Пелагеї Яківни спонукувала її до ретельного ведення обліку грошей, але ніколи не була завадою шанобливого ставлення до найманих працівників, служниць, селян, робочих, оплату якісної праці чи послуг – виховання і генетична шляхетність не були затьмарені життєвими труднощами. Про це свідчать записи в блокнотах «кровельщикам», «Елисею», «поденщици». Села Дубовичі та Землянка оточені лісами, які багаті на природні ресурси. Відслідковуємо окремі нотатки у записнику – про оплату селянам за горіхи, гриби, які, ймовірно, вони приносили для Литвинової [7, с. 125].

Повертаючись до огляду про родину Бартошів, відомо, що після народження молодшої доньки мати, Єлизавета Федорівна, більше уваги приділяла кволій Марії, а батько, Яків Якович, більше проводив час зі старшою, пояснюючи їй закони фізики, математики, географії. Ще у батьківському домі в характері Пелагеї сформувалась нотка щодо захисту прав селян і жінок, яка через все життя звучала «жіночим питанням» не лише у її творах. Будучи дворянкою, П.Я. Литвинова, як жінка, зазнала домашнього насилля через тиранічний характер чоловіка. Та її шляхетне виховання і натура природньо суміщались з шанобливим ставленням до людей. Із дослідженого матеріалу

можна зробити висновок, що цю рису вона перейняла від батька – Якова Яковича Бартоша, якого позаочі називали «іпохондриком», революціонером, українофілом через те, що ставився до селян, кріпаків як до рівних і навчав цьому дітей [3, с. 171]. В записниках Литвинової є чернетка – подання до Глухівської земської управи. Клопотання писане від імені жительки с. Землянки Мотрони Якимівни Рибалки до Земського начальника 2-ї дільниці Глухівського повіту: **«Прошение. Будучи замужем 1-м браком за крестьянином местечка Дубовичи Степаном Гузенком я имела от него одного сына Филиппа, которому в настоящее время 12 лет от роду. И который живет при мне в с. Землянка, где обучается в приходской сельской школе. Свекор мой, отец моего по(мершего) мужа крестьянин м. Дубович Леонтий Григорович Гузенко имеет по уставшей грамоте надел, который после его смерти должен принадлежать в равной части, как братьям моего мужа кр(естьянам) м. Дубовичи Степану и Ивану Гузенкам, так и наследнику моего мужа – сыну моему Филиппу Степановичу Гузенку. Братья мне по мужу моему Степан и Ив(ан) Гузенки получили после смерти своего отца надел. И хозяйство, разное имущество продают в свою пользу, а сыну моему Филиппу Гузенку ничего из этого имущества не уделялось. Всего только старший Степан Гузенко в нынешнем 1898 году дал моему сыну Филиппу Гузенку две копы жита. По сему прошу Ваше Высокородие приказать волостному Суду поставить опеку над частию наследства следуемого моему сыну Филиппу Гузенку, дабы имея кусок отцовского хлеба, котораго заработать он еще не в силах, и, чтоб его дядьки не растратили части из следуемой ему после деда части имущества»** [7, арк. 125–125 зв.].

Про відношення між селянами, простим людом і Пелагеєю дослідниця згадує у листі до Ф. Вовка: «Треба знати й розуміти потреби й радість, і горе народне...я ніколи не підноравливалась до народу, і ніколи серед нього не почувала себе чужою, також як і до мене всі йдуть просто й вільно, й дійсно вільно, але не розв'язано» [3, с. 173].

На сьогоднішній день у с. Дубовичі є згадки про сім'ї Бартошів, які проживали на різних вулицях. Це прізвисько, а не прізвище. На жаль, представники цих родин, що мешкають тепер в різних містах, не знають історії походження зазначеної назви. Та наявність цього факту є одним із підтверджень зв'язку «Бартоші-Дубовичі». Зважаючи на те, що в селі проживали кріпаки дворян Філоновичів, Карпек, Кочубеїв, Бартошами могли називати кріпаків дворян Бартошів. Сподіваємось, що цю загадку можна буде розкрити при опрацюванні інших історичних джерел, скажімо, метричних книг до 1862 р.

Аналізуючи біографічну публіцистику, мемуари з родинного архіву опрацьованого фонду, можна зробити висновок, що сімейні чвари в родині Литвинових не могли завадити життєлюбному стремлінню Пелагеї Яківни. Вона якнайширше намагалась охопити народне буття, цікавилась звичаями, записувала пісні і народні прикмети в тих регіонах, де проживала, де протягом 20-ти років

подорожувала разом з дітьми за місцем їхнього навчання, змінюючи Новгород-Сіверський, Москву, Київ, Глухів. І скрізь вела записи, досліджувала. Народні узори, вишивки, писанки, одяг і предмети побуту – все, що підпадало під її пильне око, намагалась опублікувати. Народні прикмети, звичаї, повір'я, казки – все ретельно записувалось, оброблялось і направлялось до друку. Пелагея Яківна працювала з різними видавництвами Києва, Петербурга, Москви, видавцями Б. Грінченком, Ф. Вовком та ін. В окремих збірках і публікаціях, в періодиці за різні роки було поміщено матеріали з Полтавської, Курської, Чернігівської губерній.

До альбому «Южно-Русский народный орнамент» увійшли матеріали, зібрані в Глухівському повіті – в селах Сліпород, Есмань, Чорториги, Зазірки, Ярославець, Землянка, Обложки, Некрасово, Холопки, Дубовичі та ін. У передмові до видання зазначено: *«В Глуховском уезде лучшие плахты «закладанья», т. е. узор заткан зарноцветным шелком или покупным гарусом, ткуются такие в м. Дубовичах»* [8, с. 6]. Візерунки з описом зображено на 17 листку альбому під № 128 і № 130. *«Плахты закладаны на восемь переборовъ. Работа из Дубович»* [8, с. 13].

Непростий шлях друку-оприлюднення проходили праці Литвинової. Дослідниця мала дружні стосунки з членами «Старої громади», за що підлягала негласному нагляду жандармерії. У архівних документах «Журнал для записи вступающим на предварительную цензуру книг или рукописей» містяться реєстри: *«№ 503 от 20 июля 1878 г. «Узоры разного вышиванья Полтавской губернии. Собраны П.Я. Литвиновой. Поступило от типографии Корчак-Новицкого. Дозолено 20 июля»* [18, арк. 42 об.–43] та *«№ 537 від 4 октября 1877 р. «Рукопись Южно-русский народный орнамент, выпуск 1. Черниговская губерния, Глуховский уезд. Узоры вышиванья, тканья и рисования. Текста 8 стр. и узоров 20 листов. Получено от Пелагеи Литвиновой. Время выдачи одобрения 4 октября»* [18, арк. 53 зв.–54], що засвідчують дозвіл на друк.

Побачила світ й фундаментальна праця Пелагеї Яківни педагогічного характеру *«Азбука для народных школ»* с картинками. *Составлена П. Литвиновой. ил. 4-ри. в 49 стр. представлено типографией Еримеева. Время выдачи – апреля 24 дня, время представления экземпляра типографиию 13 июня за № 662»* [17, арк. 18 зв.–19; 8]. За цим посібником вона навчала і своїх дітей – володіла свідоцтвом на право вчителювання [3, с. 184], в київський період відкривала приватну школу [20, с. 106–107].

А от на перекладацькі спроби дослідниці у 1884 р. накладали заборону друку: *««Знахарь по неволі. Комедія у трьох діях» перероблено Литвиноюю з хранцузького. соч. Мольера...должна быть запрещена»* [19, арк.26]. Наші розвідки з цієї теми продовжуються.

Особистість Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош, її літературна спадщина потребують подальших ретельних розвідок. Ознайомившись з біографією, працями цієї жінки-дослідниці «self-made», не полишає дивувати її жит-

телюбність і багатогранна діяльність – вона була членкинею-кореспонденткою Паризького антропологічного товариства, Імператорського географічного товариства, Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, Імператорського вільного економічного товариства. Публікувалась в низці періодичних видань різних напрямків: «Хозяин», «Голос землевладельца», «Труд», «Труды Императорского Вольного Экономического Общества», «Киевская старина», «Киевлянин», «Матеріали до української етнології», «Revue des traditions populaires» тощо.

Фонди архіву Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклористики ім. М.Т. Рильського містять масив ще недосліджених документів. Знайти потрібне там зможуть етнографи, філологи, краєзнавці, статисти: кожен – своє. Щодо етнографічно-фольклорного матеріалу, записаного дослідницею в с. Дубовичі, – пошуки тривають. Висвітлене вище доповнить історичну джерельну базу з краєзнавства та новими фактами з біографії Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош.

ДЖЕРЕЛА

1. Борисенко В. Різдвяні колядки. *Наука і суспільство*. 1989 № 12. С. 32–35; Пелагея Литвинова-Бартош. Доля народознавця. Українки в історії. Київ : Наукова думка, 2004. С. 58–62.
2. Гурін О. Русские Латвии. Фёдор Туманский. URL <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/f-tumansky.html> (дата звернення 05.02.2020).
3. Лобода А., Петров В. *Етнографічний вісник*. Кн. 7 / Укр. Акад. Наук, Етногр. коміс. / за голов. редакції. Київ : З друк. УАН, 1928. 253 с.
4. Зайцева Н.О. Етнограф П.Я. Литвинова. *Збереження історико-культурних надбань Глухівщини*. Мат. Першої наук.-прак. конф.-і). Глухів : РВВ ГДПУ, 2002. С. 75–77; Етнограф, письменниця, громадський діяч (до 175-річчя від дня народження). *Соборний майдан*, № 5 (29), 2008. С. 7; Народні традиції та обряди Глухівщини у творах П.Я. Литвинової. «Глухів і округа». Випуск 1. 36. Наук. праць Глухівського міського краєзнавчого музею Відділу культури Глухівської міської ради. Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. С. 89–96.
5. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського (далі ІМФЕ), ф. 5, № 1.
6. ІМФЕ, ф. 5, № 48.
7. ІМФЕ, ф. 5, № 154.
8. Литвинова П. Южно-русский народный орнамент. Вып. 1. Черниговская губ. Глуховской уезд. Узоры вышиванья, тканья и рисованья (Собр. и состав. Пелагея Яковлевна Литвинова). Киев: Тип. М.П. Фрица, 1878.
9. Місостов Т. Дослідниця українських старожитностей Пелагея Яківна Литвинова-Бартош (1833–1904 рр.). *Історія та географія*. 36. Наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г.Сковороди, Харків, 2018, вип. 55. С. 46–53.
10. Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник (в 5 томах). Т. 2 : Е-К. Киев : Тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича, 1910. 746 с.
11. Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник (в 5 томах). Т. 5, вип. 2 / Укр. генеалог. то-во; НАН України; Ін-т рукопису НБУ ім. В. Вернадського; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського; Ін-т історії України; Г.В. Боряк (ред. кол.), В.В. Томазов (упоряд.). Київ, 1998. 96 с.
12. Пятаченко С. Народна культура с. Землянка Глухівського повіту у дослідженнях П. Литвинової-Бартош. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*: Матер. IV Міжнар. Наук. конф. (Суми, 28–29 листопада 2019 р.) у 2-х част. Ч. 2. Суми, ФОП Цьбома С.П., 2019. 228 с.
13. Руденко Н. Особливості календарної обрядовості українців Полісся. *Історія в серед. та вищ. навч. закладах України*. Київ, 2005 № 5/6, С. 10–14.
14. Сумцов М. Малюнки з життя українського народного слова. Харків : Друк. «Печат. Діло», 1910. 144 с.
15. Терлецький В. Фольклорно-етнографічні записи в селі Воронеж на Сумщині. *Народна творчість та етнографія*, 1978. № 2. С. 99–102.
16. Ткачук П. Одержимість. *Радянська жінка* № 6, 1979. С. 21.
17. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДАУ), ф. 294, оп. 1, спр. 134.
18. ЦДАУ, ф. 294, оп. 1, спр. 138.
19. ЦДАУ, ф. 294, оп. 9, спр. 127.

20. Шудря Є. З життєпису дослідниці українських старожитностей XIX ст. (Листування П. Литвинової з Ф. Вовком). *Народна творчість та етнографія* № 5–6, 1999. С. 106–116.

21. Якобчук Н. Листи П.Я. Литвинової-Бартош у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. *Драгоманивські історичні студії*: зб. наук. праць молодих істориків / за ред. О.В. Потильчак. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013, вип. 1 (5). С. 493–499; П.Я. Литвинова (1833–1904): доля призабутого етнографа. *Матеріали IX наукового семінару «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.»*, Київ : 2013. С. 97–115. <https://mvdruk.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/12/IX-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80.pdf> ULR (дата звернення 16.01.2020).

Ivanchenko L.A. Dubovychi village in the notes and publications of Pelaheia Lytvynova-Bartosh (based on materials from funds from the M.T. Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology)

Pelaheia Lytvynova-Bartosh (1833–1904) is researcher ethnographer, folklorist, woman, mother of many children. Her multifaceted creative heritage contains many publications in various fields: statistics, economics, ethnography, folklore, folk studies. Many documents about Lytvynova's life have not been processed. Documents are kept in the family archive of the Lytvynov family at the M.T. Ryl'skyi Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology. Local Studies on the relationship of P.Ya. Lytvynova with the Dubovychi village is discussed for the first time. The publication shows that Pelaheia's relatives by the mother side leaved in the Dubovychi village – Yelizaveta Tumanska was in family relations with the Kochubei family. There is a mention that the studies at the Elizabethan Institute in Moscow were paid for by Kochubei. The noblewoman Pelaheia Bartos married the nobleman Petro Lytvynov. Vasyly Kochubei from Dubovychi village was at the wedding. Pelaheia Lytvynova-Bartosh got a good education. Despite the class of origin (nobleman or serf) she treated people with respect during all life. There were found documents with drafts with the records of the petition to the Hlukhiv district court. The document was written by Pelaheia on behalf of a resident of the Zemlianka village, who was the wife of a resident of the Dubovychi village. There are also documents in the archival file indicating that Pelaheia's parents had land in the Dubovychi village. Also was found a document about agreement on deforestation. The loggers are residents of Dubovychi village. The article also shows the research work of Pelaheia Lytvynova in the Dubovychi village. These are records of embroidered and woven patterns. This material is published in Litvynova's book that called "South Russian folk ornament. Issue 1. Chernihiv province of the Glukhov district. Embroidery, textile and drawing patterns. Collected and compiled by Pelageya Yakovlevna Litvynova. Kyiv, 1878". Pelaheia Lytvynova's research work gives an opportunity to see the real role of Ukrainian women in science, culture and public life. A woman from a village in the Hlukhiv district succeeded, namely, she became the author of books, was a member of the Imperial Russian Geographical Society, the Paris Anthropological Society, and the Shevchenko Scientific Society.

Key words: P.Ya. Lytvynova, Bartosh, Kochubei, Tumanskyi, Zemlianka, Dubovychi.

REFERENCES

1. Borysenko, V. (1989). Rizdviani koliadky [Christmas carols]. *Nauka i suspilstvo*, 12, pp. 32–35. [in Ukrainian].
2. Borysenko, V. (2004). Pelaheia Lytvynova-Bartosh. Dolia narodoznavtsia [Pelaheia Litvynova-Bartosh. The fate of the historian]. *Ukrainky v istorii*, pp. 58–62. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Hurin, O. *Russkye Latvyy. Fëdor Tumanskyi [Russian Latvia. Fedor Tumansky]*. Retrieved from <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/f-tumansky.html> [in Russian].
4. Loboda, A., Petrov, V. (1928). *Etnohrafichnyi visnyk [Ethnographic Bulletin]*, book 7. Ukr. Akad. Nauk, Etnohr. komis. Kyiv : Z druk. UAN. [in Ukrainian].
5. Zaitseva, N.O. (2002). Etnohraf P. Ya. Lytvynova. Zberezhennia istoriko-kulturnykh nadban Hlukhivshchyny [Ethnographer P.Y. Litvynova. Preservation of historical and cultural heritage of the Hlukhiv region]. *Mat. Pershoi nauk.-prak. konf.-yi*, pp. 75–77. Hlukhiv: RVV HDPU. [in Ukrainian].
6. Zaitseva, N.O. Etnohraf, pismennytzia, hromadskyi diiach (do 175-richchia vid dnia narodzhennia) [Ethnographer, writer, public figure (to the 175-th birthday)]. *Sobornyi maidan*, 5 (29), p. 7. [in Ukrainian].
7. Zaitseva, N.O. (2008). Narodni tradytzii ta obriady Hlukhivshchyny u tvorakh P.Ia. Lytvynovoi. «Hlukhiv i okruha». [Folk traditions and rituals of Hlukhiv region in the works of P.Ya. Lytvynova. Hlukhiv and county]. Issue 1, pp. 89–96. *Zb. nauk. prats Hlukhivskoho miskoho kraieznavchoho muzeiu Viddilu kultury Hlukhivskoi miskoi rady*. Hlukhiv: RVV HDPU. [in Ukrainian].

5. Instytut mystetstvovnavstva, folklorystyky ta etnologii im. M.T. Ryl'skoho (dali IMFE), f. 5, № 1.

6. IMFE, f. 5, № 48.

7. IMFE, f. 5, № 154.

8. Lytvynova, P. (1878). *Yuzhno-russkyi narodnyi ornament. Vyp. 1. Chernyovskaia hub. Hlukhovskoi uezd. Uzory vyshyvania, tkania i rysovania. (Sobr. y sostav. Pelaheya Yakovlevna Litvinova). [South Russian folk ornament. Vol. 1. Chernihiv province. Glukhov county. Embroidery, textile and drawing patterns. (Collected and compiled Pelageya Yakovlevna Litvinova)]* Kyev: Typ. M.P. Frytsa. [in Russian].

9. Misostov, T., (2018). *Doslidnytsia ukrainskykh starozhytnosti Pelaheia Yakivna Lytvynova-Bartosh (1833–1904 rr.) [Resercher of Ukrainian antiquity Pelaheia Yakivna Lytvynova-Bartosh (1833–1904)]. Istorii ta heohrafiia. Zb. Nauk. prats Kharkivskoho nats. ped. un-tu im. H. Skovorody, issue 55, pp. 46–53. Kharkiv. [in Ukrainian].*

10. Modzalevskiy, V.L. (1910). *Malorossyiskiy rodoslovnyk. E–K. [Littlerussian genealogy E–K.]. Vol. 2. Kiev: Typ. T-va H.L. Frontskevycha. [in Russian].*

11. Modzalevskiy, V.L. (1998). *Malorossyiskiy rodoslovnyk. [Littlerussian genealogy]. Kiev. [in Russian].*

12. Piatachenko, S. (2019). *Narodna kultura s. Zemlianka Hlukhivskoho povitu u doslidzhenniakh P. Lytvynovoi-Bartosh [Folk culture of Zemlianka village of the Hlukhiv district in the research of P. Lytvynova-Bartosh]. Istoryko-kraieznachni doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii. Mater. IV Mizhnar. Nauk. konf, part 2. Sumy: FOP Tsoma S.P. [in Ukrainian].*

13. Rudenko, N. (2005). *Osoblyvosti kalendarnoi obriadovosti ukrainsiv Polissia [Features of the calendar rituals of Polesie Ukrainians]. Istorii v sered. ta vyshch. navch. zakladakh Ukrainy, 5/6, pp. 10–14. Kyiv. [in Ukrainian].*

14. Sumtsov, M. (1910). *Maliunki z zhyttia ukrainskoho narodnoho slova. [Drawings from the life of the Ukrainian folk word]. Kharkiv: Druk. «Pechat. Dilo». [in Ukrainian].*

15. Terlets'kyi, V. (1978). *Folklorno-etnohrafichni zapysy v seli Voronezh na Sumshchyni [Folklore and ethnographic records in the village of Voronezh in Sumy region]. Narodna tvorchist ta etnohrafia, 2, pp. 99–102. [in Ukrainian].*

16. Tkachuk, P. (1979). *Oderzhymist [Obsession]. Radianska zhinka, 6, pp. 21. [in Ukrainian].*

17. *Thentralnyi derzhavnyi istirychnyi afkrkhiv Ukrainy (dali TsDIAU), f. 294, op. 1, spr. 134.*

18. TsDIAU, f. 294, op. 1, spr. 138.

19. TsDIAU, f. 294, op. 9, spr. 127.

20. Shudria, Ye. (1999). *Z zhyttiepysu doslidnytsi ukrainskykh starozhytnosti XIX st. (Lystuvannia P. Lytvynovoi z F. Vovkom) [From the biography of a researcher of Ukrainian antiquities of the XIX century. (P. Lytvynova's correspondence with F. Vovk)]. Narodna tvorchist ta etnohrafia, 5(6), pp. 106–116. [in Ukrainian].*

21. Yakobchuk, N. (2013). *Lysty P.Ya. Lytvynovoi-Bartosh u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. Vernadskoho [P.Ya. Litvynova-Bartosh letters in the holdings of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky]. Drahomanivski istorychni studii: zb. nauk. prats molodykh istorykiv, issue 1 (5), pp. 493–499. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova.*

Yakobchuk, N.P. (2013). *P.Ya. Lytvynova (1833–1904): dolia pry zabutoho etnografa [P.Ya. Litvinova (1833–1904): the fate of a forgotten ethnographer]. Materialy IX naukovoho seminaru «Rol vyznachnykh osobystosti – myttsiv, diiachiv nauky ta kultury u protsesi formuvannia natsionalnoi samosvidomosti naprykintsi XIX – na pochatku XX st.» pp. 97–115. Kyiv. Retrieved from <https://mvdruk.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/12/IX-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80.pdf> [in Ukrainian].*

*Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.*

УДК 393.9(Литвинова-Бартош)

С.В. П'ятченко

РОЗВІДКА П. ЛИТВИНОВОЇ-БАРТОШ «КАК САЖАЛИ В СТАРИНУ СТАРЫХ ЛЮДЕЙ НА ЛУБОК» (1885 р.) ТА ПОЛЕМІКА НАВКОЛО НЕЇ

У статті розглядається контекст наукової дискусії кінця XIX – початку XX століття навколо статті фольклориста й етнографа з Глухівщини П.Я. Литвинової-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок», у якій наведено два перекази про позбавлення життя старих людей та про причини відмови від цього архаїчного ритуалу. Розглядаються варіанти цього переказу, наведені в публікаціях інших дослідників, та аналізуються джерела, значення і ступінь сучасного побутування сюжетів подібного змісту, суть яких полягає не стільки в зображенні прадавнього звичаю, скільки в зростанні значення мудрості старих людей для успішного життя його дітей і розвитку всієї громади. Поширення цього сюжету серед різних народів Європи та Азії указує на його особливу значущість, яка знайшла своє втілення не лише у фольклорі, а й літературі та інших видах мистецтва.

Ключові слова: фольклор, народні перекази, ритуал, Глухівщина, П.Я. Литвинова-Бартош.

У контексті досліджень національної спадщини українського народу постає проблема виявлення в його традиційній культурі, зокрема в усній народній творчості, елементів архаїчного фольклору, які виявляють спорідненість з іншими культурами світу та сприяють ґрунтовнішому розумінню власної традиційної культури українців. До таких аспектів належить архаїчний звичай примусових проведів стариків на «той світ» та переказів, пов'язаних із занепадом цього ритуалу. Поштовхом до наукової дискусії щодо правдивості, джерел та поширення цього звичаю стала публікація глухівської дослідниці П.Я. Литвинової-Бартош «Как сажали в старину старых людей на лубок¹», що вийшла в журналі «Киевская старина» в 1885 році. Завдяки цій полеміці, яка не вщухає й до сьогодні, наука збагатилася багатьма новими фактами, пов'язаними з архаїчною культурою, віруваннями та звичаями, були з'ясовані міжкультурні паралелі низки народів Європи та Азії.

Аналіз актуальних досліджень свідчить про те, що постать та спадщина П.Я. Литвинової-Бартош, на жаль, на сьогодні не мають ґрунтовних робіт, які б охопили увесь її багатогранний внесок у вітчизняну науку. Можна виокремити перший етап зацікавленості, у який увійшли короткі прижиттєві публікації про П.Я. Литвинову-Бартош у кількох енциклопедичних виданнях, замітки та спогади з приводу її смерті та доволі розлога наукова біографія дослідниці, яку підготувала етнограф і мистецтвознавець Є.Г. Спаська, і яка була надрукована в 1928 році в «Етнографічному віснику». Друга хвиля зацікавленості доробком вченої розпочалася в часи незалежності України. Починаючи з 1990-х років вийшло кілька розвідок про неї, зокрема, спогади онуки дослідниці В.О. Литвинової-Соловйової, статті Є.С. Шудрі про дослідницю та її листування з Ф. Вовком, статті

1. Лубок (зменш. від луб) – внутрішня частина кори листяних дерев, використовувався у господарстві.